

Mihai Viteazul-ereklyék nyomában

Született valamikor 1557—1558 táján. Élt, harcolt, alkotott Havasalföld, Erdély és Moldva földjén. Meghalt 43 éves korában, erőszakos halállal az Aranyos völgyében, Torda mezején, 1601. augusztus 18-án. A gyilkos szerszámot tartó kéznek egy vallon tiszt, Jacques Beurs parancsolt, a vérdíjat a császári kincstár fizette. Emlékét népe őrzi immár 375 éve. Halálának évfordulóján irodalmi, történelmi, képzőművészeti alkotások idézik alakját, tragikumba fulladt életútját. A megemlékezők sorában ott találjuk a művelődési élet, a múzeumok képviselőit is, akik emlékkiállítások rendezésével igyekeznek hozzájárulni a kegyeletadás teljesebbé tételéhez. E munka során merült föl az igény olyan ereklyék, múzeumi tárgyak föl kutatására, amelyeknek közelségében szorosabb kapcsolatot teremthetünk a történelmi hőssel.

Az eddigi kutatásnak sikerült feltárnia azokat az írott emlékeket, amelyek Mihai Viteazul tetteit örökítették meg, vagy amelyek egyéniségének vonzáskörében születtek. Adós maradt viszont az elmúlt négy évszázad tárgyi dokumentumainak feltárásával. E kutatást még a nagy román forradalmár, Nicolae Bălcescu szorgalmazta ismert munkájában (*Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul*). Párizsi kutatásai során érte a szerencse, hogy az Aegidius Sadeler 1601 tavaszán Prágában készített eredeti metszetére rátalált. A felfedezés másokat is kutatásra ösztönzött; Ion Sirbu, Nicolae Iorga, P. P. Panaitescu és mások gazdagítják a nagy uralkodó ábrázolásával kapcsolatos ismereteink sorát. Mindmáig hiányoznak azonban a hiteles korabeli, a Mihály közvetlen környezetéből származó vagy éppen a személyes használatában volt tárgyak. Kivételt képeznek azok az arany és ezüst érmék, amelyeket Moldva egyesítése után, a Ieremia Movilă felett aratott győzelem emlékére Erdélyben veretett. Ezt a hiányt szeretnénk némileg pótolni néhány idevonatkozó adattal, amelyek révén, úgy hisszük, a kutatás kiterjeszhető.

Mihai Viteazul hadszervezői képességeinek méltatása során a történetírók rámutatnak arra, hogy főleg az Európa-szerte honos zsoldos harcmódor átvevésével igyekezett megreformálni hadseregét. E harcmódor megteremtésének gyűjtőpontjában erős gyalogság és a kor színvonalán álló, ütőképes tüzérség állt. Az erendendő gondolat, úgy tűnik, már uralkodása kezdetén megfogalmazódott Mihály vajdában, az indítékot igen közelről, testvérbátyja, Petru Cercel példaadása nyomán kapta, de Erdély egyesítéséig — főleg a saját tüzérség kialakítását illetően — a megvalósításhoz hiányoztak az anyagi és főleg a műszaki adottságok. Számos korabeli forrás említi, hogy a Mihály és Báthori András közötti viszony elhidegüléséhez az is hozzájárult, hogy Báthori nem volt hajlandó kiadni azt a két ágút, amelyet az előző fejedelem, Báthori Zsigmond valószínűleg Gyulafehérvárt Mihály számára öntetett. Ezek az információk jelentősek, mert olyan tárgyakról szólnak, amelyekkel később is találkozunk. Kutatásaink során felfigyeltünk két olyan újabb adatra, amelyet a történészek addig figyelmen kívül hagytak. Az egyik Várad várának 1632. március 30-án készült leltára. Az ún. Új Bástya fölszerelésének leírása során megemlíti Mihály vajda egyik ágyúját: „Az Kis Solyom newu Mihály Vayda agyuia, 5 funtos.“ Hogy Mihály mennyire komolyan gondolt saját tüzérség felállítására, azt a Gyulafehérvárra történt bevonulást követő tevékenysége bizonyítja. 1599. november 9-én a következő parancssal fordul a beszercei tanácshoz: „az itt valo Kendervácbeli szükségre küldjeteK onnat közületek négy kovácsot és négy kerekest.“ (Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története*. Temesvár, 1893. 306.) Egy újabb, Fehérvárról keltezett leveléből megtudjuk, hogy az említett mesterekre miért volt szüksége: „Hagyjuk tinektek és parancsoljuk, hogy mindjárt nyolcz szekrét fát küldjeteK ide Fejérvárra fegyverházunkba, az taraczkok építésére valot.“ (Hurmuzaki: *Documente XII. DCCCXXXI.*) Szintén a gyulafehérvári ágyúműhely

tevékenységére vonatkozik Ungnád és Székely császári biztosok 1600. április 22-én kelt jelentése, amelyben értesítik Rudolf császárt: Mihály parancsot adott Herbersteinnek, az erdélyi bányák bérlőjének, hogy a bányabérekből 1500 tallér ára rezet vásároljon számára Belényesen. A jelentéstevők hangsúlyozzák, hogy a parancs kiadása a gyulafehérvári „Arsenal“-ban történt, ahol Mihály személyesen ügyelt fel a munkálatokra. Valószínű, hogy ebben az időben készült az a 24 mezel ágyú, amelyet 1600. április 23-án indított Gyulafehérvárról Fogaras felé a moldvai hadjáratához. A Mihály elindulását ismét csak jelző komisszáriusok kiemelték azt a tényt, hogy a fejedelem „saját ágyúival és kísérőivel“ ment. (Nicolae Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul* II. 68.) Gyulafehérváron vált tehát valóra Mihály saját tüzérség megteremtését célzó terve. Nem is lehetett másként, hiszen Báthori Zsigmond nem sokkal azelőtt hozta létre ágyúöntő házát. Ebben öntötték a Mihály számára készült s már említett két ágyún kívül a korszak egyik legnagyobbnak ismert ágyúját is. Erről Szalárdi János emlékezik meg *Síralmas Magyar Krónikájában*. Báthori Zsigmond, Géczy János kormányzó halála után, aki a fejedelem kiskorúsága idején Erdély tulajdonképpeni vezetője volt, „igen szép mesterséggel“ olyan ágyút öntetett, „hogy annak mását akárki is valahol alig láthatná“. Ezt az ágyút, amely Szalárdi szerint „roppant nagy volt“, Gyulafehérvárt látták az ún. Kendervárban, ahol I. Rákóczi György fejedelem idején készítették talpat neki. Farkaságyúnak hívták, s 1660 telén hatalmas vasazott szánon II. Rákóczi György Szeben falai alá vontatja, hogy az ellenszegülő várost megostromolja. (Szalárdi János: *Síralmas Magyar Krónika* VI. XII. rész.) Báthori Zsigmond ágyúöntő házá-
nak jelentős kapacitásának kellett lennie, ha ilyen rendkívüli méretű darabot is el tudtak készíteni. Ugyanitt készülhetett az a szép kivitelezésű, bronzból öntött ostromágyú, amely a Báthori-címer és az 1592-es évszám mellett Aimas (Hajmási) Albert ágyúkészítő mester nevét is magán viseli. Ez a történelmi becsű fegyver máig fennmaradt; a konstantinápolyi tophanei Arsenalban őrzik. (Szendrei János: *Magyar hadtörténelmi emlékek*. Budapest, 1896. 907. Nr. 8705.) Ez a löveg számunkra azért is fontos, mert műszaki jellemzői szinte tökéletesen azonosak azzal, a Mihály vajda nevét és címerét viselő ágyúval, amelynek egykori létezéséről a fogarasi vár 1632-ben felvett leltárából értesülünk: „3-dik Falkony 24 masas, 6 fontos, Soliom newu, Mihali Vaida címere alatt, Agia és kerekaj iok vasasok, minden szerszámostul.“ (Országos Levéltár. Budapest, Urb. et Consc., Fasc. 14. Nr. 39.)

Még nem tudjuk pontosan, hogy ezek az ágyúk miként kerültek Mihály vajda tulajdonából a váradi, illetve a fogarasi várba. Feltételezzük, hogy a miriszlói csatát (1600. szeptember 18.) követő visszavonulás alkalmával hagyták hátra. További sorsukról nem tudunk, de talán sikerülhetne föltálni belőlük valamit a világ nagy fegyvergyűjteményeiben. E meggyőződésünket néhány adattal támasztjuk alá. Ezek sorában kiváló jelentőségű, hogy Mihály halála után egyik legkiválóbb szellemi örököse, Radu Șerban havaseli vajda tesz lépéseket a Basta által feloszlalt és Mihály címerét viselő ágyúk visszanyerése végett. A császári udvar számos ígérete ellenére ezek a fegyverek sohasem kerültek vissza. (Traian Mutașcu: *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea*. Radu Șerban. București, 1961. 42.)

Úgy hisszük, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy frott emlékek segítségével a Mihályra, korára vagy kortársaira vonatkozó tárgyi emlékek sorából néhányat azonosíthatunk.

Izgalmas feladatnak ígérkezik végső véleményt mondani arról a vasból kovácsolt ágyúcsőről, amelyet a kolozsvári Történelmi Múzeum őriz, és amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Első közlői sem gondolhattak helyes értékelésre, mivel a rajta található évszámot helytelenül 1595-nek olvasták. (Cristian Vlădescu—Carl König—Dan Popa: *Arme în muzeele din România*. București, 1973. Nr. 202.) A darab első látásra elárulja, hogy keleti (török vagy perzsa) technikával és díszítéssel készült. Az *utólag* bevéssett évszám helyes olvasata 1593. Az évszámmal *egyidőben* vészték a HM monogramot, amelyet utóbb még egyszer, de most már tausiroszó (rézbetétes) technikával megismételtek. Ez az ágyúcső tehát valamikor 1593 előtt török tulajdon volt, és 1593-ban került a HM monogramos személy birtokába. Az ereklýe a hírneves kolozsvári harangöntő dinasztia, az Andrásovszky család tulajdonából került a múzeum tulajdonába 1875-ben. Tehát feltételezhetően az adományozás időpontjáig is Erdélyben lappangott. A legfontosabb kérdés az, hogy kit rejt a HM monogram. A következőket mondhatjuk: feltűnést keltő első sorban a fegyver anyaga, és a készítés technikája (kovácsolt vas, kovácsolás, vésés, tausiroszás). Ez a technika a XVI. században rendkívül megnövelte az előállítás költségeit. Általában Keleten is, Európában is öntéssel, bronzból készítették az

ágyúcsöveket. Ez a darab tehát akkor, a zsákmányolás (vagy ajándékozás) idején rendkívülinek számított, nagy értéket képviselt. A fennmaradt összeírásokban mindig hangsúlyozzák, ha hasonló tárgy került megszemlélésre. Nagy értékéből következően arra gondolhatunk, hogy a névregió monogram csakis kiemelkedő személyisége lehet. Saját ágyúval különben is csak az ország leghatalmasabb urai rendelkezhettek. Szamba véve a korszak jogigényes főurait, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az 1593-as év csak két HM kezdőbetűs személyiség számára jelentős. Egyik közülük Horváth Mihály, a Mihály vajdát az 1594. november 13-i bucaresti felkelésben kísérető erdélyi csapatok parancsnoka, a másik személyiség maga Mihai Viteazul lenne, ugyanis a HM monogramot HOSPODAR MIHAI-nak is olvashatjuk. Horváth Mihály szerepeltetése csak abban az esetben lehetséges, ha bizonyosságot lehetne szerezni arról, hogy már 1593 folyamán Mihály szolgálatában állt volna. A másik változat, a HOSPODAR MIHAI mellett a következőket jegyeznénk meg:

Az előbb mondottakból kitűnik, hogy Mihai Viteazul ágyúi közül jó néhány maradhatott Erdélyben mind a miriszlói veszített csata nyomán, mind később is, a tordai táborban, megőletését követően. Ez a löveg 1593-ban került keresztény tulajdonba, erről tanúskodik maga a monogram és a vele egyidőben bevésített évszám. Utólag, tausiroszói (igényesebb) technikával ismét elhelyezték a HM monogramot az ágyúcsőn, és más díszítésekkel is ékesítették. Az 1593-as év főleg Mihály vajda szempontjából jelentős, hiszen trónralépésének esztendeje. Egyesekben kétséget támaszthat a monogram első részének kifejezése, a HOSPODAR jogigényessége. Erre a következőket mondhatjuk: tekintettel arra, hogy a román fejedelemségek kancelláriai gyakorlatában a hivatalos nyelv a szláv volt, a fejedelem címében a GOSPODAR ~ HOSPODAR jelölés az általános. Ezt használták főleg a nyugati udvarok a hivatalos megszólítás alkalmával. A legmeggyőzőbb érvek ezen észrevétel mellett, hogy az 1597-ben küldött Athname tanúsága szerint a szultán a *hospodárságot* biztosítja életfogytiglan Mihály és fia, Nicolae Pătrașcu számára. (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IV. 13.) Figyelemre méltó az a magyar nyelvű levél is, amelyet Stanca, Mihály felesége nevében küldenek 1597 júniusában; a fejedelemszöveg gyűrűs pecsétjén a következő felirat olvasható: DOMNA STANKA GOSPODINA. (A. Veress: *Documente* V. VIII.)

A következőkben azt kellene tisztázni, hogy mikor, milyen alkalomból kerülhetett a szóban forgó ágyú Mihai Viteazul tulajdonába. A kérdésre egyértelmű választ adhatunk: 1593 októbere és 1599 novembere között, a törökkel folytatott csatározások során. Nem valószínűtlen az a feltevés sem, hogy ehhez az értékes ágyúhoz Mihály 1593-ban jutott, amikor az Alexandru cel Rău havasalföldi fejedelem ellen szőtt sikertelen összeesküvés miatt erdélyi száműzetésben tartózkodott. Ekkor jutott megegyezésre Báthori Zsigmonddal a közös törökellenes fellépést illetően. Szövetségüket kölcsönös ajándékozással pecsételték meg, amelynek során Báthori Zsigmond két ágyút adott, ezek egyike vasból volt. Nicolae Iorga azt is tudni véli, hogy ezek török ágyúk voltak. (N. Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul*, 215.) Az elmondottak alapján föltételezhető, hogy a kolozsvári Történelmi Múzeum tulajdonában levő ágyúcső egykor a Mihai Viteazul volt. (Leltári száma: 7780.)

A még fellelhető ereklyék érdekes csoportját alkotják azok a tárgyak, amelyek Mihály halálának helyén, Tordán és környékén találhatóak, magánszemélyek tulajdonában és közgyűjteményekben. Ezekről az első híradás a bucaresti *Reforma* című lapban jelent meg 1864-ben. A szenvedélyes gyűjtő, D. Papazoglu ezredes *Capul lui Mihai Viteazul* (Mihai Viteazul feje) című cikkében felhívja a román hatóságok figyelmét arra, hogy Erdélyben számos Mihai Viteazul-ereklyét őriznek. Ertesülései szerint a Teleki család tulajdonában van az az aranylánc, amelyet „Torda mezei sírjában egy román juhász talált”. Ugyancsak az 1850–1860-as években felfedezett sírból került elő az az M betűs monogramú aranygyűrű, amely a szászsebesi országgyűlési követ, Tindaru tulajdonában volt. Papazoglu arról is értesült, hogy a fejedelem egyik kardja, amelynek pengéjén neve olvasható, szintén Erdélyben található, egy Copcea nevű családnál. Sorait azzal zárja, hogy jó lenne e tárgyakat a haza számára megszerezni, és a dealui kolostorban őrzött többi emlékekkel együtt kiállítani. Papazoglu nyomán a *Kolozsvári Közöny* felhívja a „hazafiakat”, hogy tegyenek lépéseket az ereklyék ügyében. Adatközlőnk (C. Căzănișteanu: *Un ctitor al muzeografiei românești: Lt.-col. D. Papazoglu. Studii și materiale de muzeografie și istorie militară* [București], 1969—1970. 2—3, 306—307.) a továbbiakról csak annyit tud, hogy az említett kardot végül is 1878-ban sikerült Papazoglunak megszereznie, de további sorsáról nem tesz említést. Ez a tény már magában amellet bizonyít, hogy az Erdélyben létezett Mihai Viteazul-ereklyékről szóló híradás nem mendemondákra alapult.

Elsőnek a nagy román kultúrpolitikus és történész, Alexandru Odobescu egy kiváló magyar történészhez, Rómer Flóriszhoz írt levelét említenénk, amelyet éppen az akkor indult régészeti folyóirat szerkesztője „in extenso” közölt. (*Archaeologiai Értesítő* I. 1869. 129—135.) Ebben a levélben több román vonatkozású kérdést intéz Rómerhez, köztük érdeklődik egy ökörféjves gyűrű iránt is, amelynek kapcsán a következőket mondja: „Az erdélyi gyűrűt illetően, annak eredetére nézve nem bírtam értekezésemben róla többet mondani, mint amit uraságod szíves volt levelében velem röviden tudatni; egy honfitársam azonban emlékszik, hogy ő a nevezett gyűrűt még 1849-ben Kolozsvárt látta, és hozzáteszi: hogy annak tulajdonosa (gr. Esterházy-e vagy más valaki? arra már nem emlékszik tisztán) *Vitéz Mihály fejedelem (1594—1601) nemzeti hősiünk egy hiteles kardjával bírt.*” (Kiemelés tőlem: — Gy.P.) Odobescu nyomán elindulva nem tartjuk lehetetlennek, hogy az Esterházy család egykori kincsei között rábukkanjunk Mihály e jelentős személyi tárgyára. A Torda mezei sírból vagy a környéken szétszóródott tárgyak közül valónak véljük az egyik legիրívesebb múlt századi gyűjteménybe, a Téglás István Torda-Aranyos megyei főtanfelügyelő tulajdonába került ereklyéket is. Létezésükről Téglás irodalmi, régészeti, néprajzi tevékenységét méltató közleményekből értesültünk: „*Mihály Vajda tábori készletének jelentékeny része s a gróf Kemény József családí leveleinek, gazdasági számadásainak csomagjai több mással szintén jelzik Téglás István mindenre kiterjedő érdeklődésének nagyságát.*” (*Archaeologiai Értesítő*. Új folyam, XXXV. 1915. 366. — Kiemelés tőlem. — Gy.P.) Azt, hogy Téglás István mennyire tudatosan gyűjtötte a nagy román fejedelemre vonatkozó relikviákat, bizonyítja egy akkori műtárgy vándorlására jellemző eset. Tudott dolog, hogy Mihai Viteazul Erdély egyesítése után az erdélyi városok vezetői számos értékes ezüsttárggyal ajándékozták meg. Ezek sorában volt egy Brassóban készült reneszánsz talpas pohár, amely a következő feliratot viselte: „*Vajda Mihaili 1599.*” Erről a tárgyról egy havaselyi bojárcsalád azt tartotta, hogy Mihály vajdáé volt. Cuza trónfosztása következtében ez a bojárcsalád Erdélybe emigrált, és szorult helyzetében az ereklyét egy cigányvajdáknak adta el. Ez később a tordai zálogházba helyezte, és mivel a határidőn belül nem jelentkezett érte, a tárgyat Téglás István váltotta meg 1907-ben. (Iulius Bielz: *Arta aurarilor sași din Transilvania*. București, 1957. 12—13.) A tárgy további sorsáról nincs tudomásunk. Egyesek tudni vélik: a Téglás-gyűjtemény felszámolásakor az ASTRA szerezte meg.

A Mihai Viteazul tulajdonából szétszóródott tárgyi emlékek külön kategóriáját alkotják azok, amelyek még életében vagy halála után kerültek a vele közvetlen kapcsolatban állt erdélyi és magyarországi nemesi családok tulajdonába, vagy amelyeket utódai megkerülésével a császári udvar tisztviselői vagy éppen a Habsburg-ház képviselői tulajdonítottak el. Erről a témáról Nicolae Iorga, Coriolan Petranu és mások bőven értekeztek. Hogy milyen ereklyékről lehet szó, azt egy kevésbé ismert adattal illusztrálnám, amelyre Bunta Magda kolozsvári művészettörténész hívta fel a figyelmet. (*Acta Musei Napocensis* XII. 1975. 222—223.) Bunta Magda a krónikáiról Szamosközy István adataira támaszkodva kimutatja, hogy Mihály halála után számos értékes ezüsthalmi került a XVI. század fordulóján jelentős politikai szerepet vitt Bogáthy Menyhért tulajdonába. Ezek közül Szamosközy három, arannyal hímzett, ékszerekkel díszített és hiúzprémmelel bélelt mentét, más ékszerekkel és ékkövekkel díszített öltönyöket, díszesen felszerkesztett lovat és egy 1000 arany forint értékű láncot említ, amelyet Mihály Konstantinápolyból hozott. Ezeket a tárgyakat, mint közléséből kitűnik, Stanca fejedelemasszony juttatta Bogáthy-nak, szolgálatai jutalmául. Azonban fia, Nicolae Pătrașcu, visszaszerezni igyekezően, Krausenegh császári biztostól vélt közbenjáróra találni. Arról már nem értesülünk, hogy Krausenegh kinek az érdekében járt el. E tárgyak hovajutását illetően azonban kétségeink merültek fel már csak azért is, mert úgy tudjuk, hogy Paul Krausenegh 1604-ben éppen Rudolf császár megbízásából azért tartózkodott Erdélyben, hogy az itt található értékeket a császári gyűjtemény számára összegyűjtsék. Nicolae Pătrașcu információit, valószínű, a legszívélyesebb formában nyugtázta.

Gyulai Pál